
- पृ क र ण पा च वे -

= उ प सँ हा र =
=====

१९६० नंतरच्या मराठी साहित्यात ग्रामीण कथेचा जो विकास झाला आणि कथा या वाङ्मय प्रकारात आपल्या लेखनवैशिष्ट्यांनी ज्यांनी भार टाकली त्यात द.ता.भासेले हे एक लेखक आहेत. द.ता.भासेले यांच्या कथालेखनाची वैशिष्ट्ये - 'पाळत' व 'पाळत' या कथासंग्रहाच्या आधारे अभ्यासत असताना पहिल्या प्रकरणात आपण ग्रामीण कथेचा उद्गम व विकास पाहिला.

मराठी ग्रामीण कथेची पूर्वपीठिका पाहताना हरिभाऊंच्या "काळ तर मोठा कठीण आला " या कथेची नोंद घ्यावी लागते. स्वातंत्र्यपूर्व काळातील ग्रामीण कथा ही ग्रामजीवनातील व्यक्ती-समूह-संबंध, परकीयांच्या लाचारीसाठी घटावलेली म्मोवृत्ती इत्यादी वैशिष्ट्यांनी आविष्कृत झालेली होती. श्री.ग.माटे हे ग्रामीण मराठी कथेचे जनक ठरतात. त्यानंतर ठोकळ, दिष्टे यांच्या कथेत ना.सी.फडके यांना प्रमाण मानणारी प्रेरणा दिसते.

मराठी ग्रामीण कथेला लक्षाणीय वळण दिले ते व्यंकटेश माडगूळकर यांच्या कथेने. त्यांच्या कथेतून कलात्मक अनुभाव प्रकट होवू लागला. त्यानंतर शांकर पाटील, द.मा.मिरासदार, आण्णाभाऊ साठे, शांकरराव छारात, बाबा पाटील, वि.शां.पारगावकर, उधदव शोळे यांनी मराठी ग्रामीण कथेचे द्वितीय विस्तारले. विविध प्रदेशातील भावानुबंधा, म्मोविश्लेषण, ग्राम जीवनातील दुःखा, दारिद्र्य यांचे दर्शन, प्रवाहाचे आयोजन ही या कथांची काही महत्त्वाची वैशिष्ट्ये ठरतात.

१९६० नंतर आनंद यादव, रा.रं.बोराडे, महादेव मोरे, सहा कला, द.ता.भासेले, चास्ता सागर इत्यादींनी मराठी ग्रामीण कथा विकसित केली. पश्चिम महाराष्ट्राबरोबर विदर्भ, मराठवाडा या भागातूनही नवे

कथाकार आले.

सामान्यपणे ग्रामीण कथाकारांच्या चार पिढ्या आपणासमोर येतात. ग्रामीण मराठी कथेने चळवळीला जसा हातभार लावला तसेच मराठी कथेच्या क्षितीज-विस्तारीकरणातही तिते योगदान दिले आहे.

दुस-या प्रकरणात आपण द.ता.भासेले यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा परिचय करून घेताना जन्म, बालपण, शिक्षण, विवाह, करिअर, स्वभाव-विशेष, परिसंवाद, संमेलने, ग्रामीण साहित्य चळवळ इत्यादीतील सहभाग तसेच कथा कादंबरी इत्यादी वाङ्मय प्रकारातील लेखन या घटकांचा विचार केला आहे.

तिस-या प्रकरणात 'पाळत' या कथा-संग्रहाची आशय व अभि-व्यक्तीची वैशिष्ट्ये आपण पाहिली. या कथासंग्रहाची कौटुंबिक भाव-बंधाचा आविष्कार, शाहाणपणाचे दर्शन व मोठेपणाच्या हौसेचे चित्रणही आशयसूत्रे आहेत. तसेच वेधक व्यक्तिचित्रे, व्यक्तिचित्रांना पूरक ठरणारी समूहचित्रे, विविधा नाती उलगडणारे मनोविश्लेषण, विनोदाचे कलात्मक उपयोजन, ग्रामीण जीवनाचे प्रत्यक्षकारी दर्शन, अन्वर्थक, रीसकांची उत्सुकता वाढविणारी शीर्षके, कथानकास गती देणारे, म्हातला भाव, नाट्यमयता स्पष्ट करणारे संवाद, ग्रामीण तसेच शहरी भाषेची व्यापक योजना, निवेदन पध्दतीतील विविधता, उपमा अलंकार, हँस, डाँट, सामाजिक, सांस्कृतिक संदर्भ यांचे कल्पक आयोजन, आशयसूत्र तोलून धारणारे कथेचे प्रारंभ व शेवट ही या कथांची वैशिष्ट्ये आहेत.

या कथासंग्रहात काही दोषाही आहेत. काही ठिकाणी शीर्षकाच्या यथावृत्त अभाव, वर्णनात अचूकपणा नसणे, अलंकाराच्या अर्धपूर्ण

आयोजनाचा अभाव हे दोष आहेत.

असे असले तरी सीमश्रुत जीवनाचे दर्शन, उदारमतवादी, मिस्त्रिक्ल पण नीतिवादी जीवनविषयक दृष्टीकोन, व्यक्तिगत भावानुभावाला समाजजीवनाचा संदर्भ यामुळे या कथांशी गुणवत्ता वाढली आहे. तिच्यातील वास्तववादाचे चित्रण अधिक प्रत्ययकारी झाले आहे.

चौथ्या प्रकरणात 'पाऊस' या कथा संग्रहाच्या आशय-अभिव्यक्तीची वैशिष्ट्ये आपण पाहिली. भुकेच्या विविध परिस्थानांचे चित्रण, शोषणाच्या नाना त-हाचे दर्शन व परिस्थितीशी टक्कर देणा-या वृत्तीचा आविष्कार ही या कथासंग्रहाची आशयसूत्रे आहेत. तसेच वास्तववादाचे दर्शन घडविणारी व्यक्तिचित्रे, विविध नाती उलगडणारे मनोविश्लेषण, जीवनानुभावातून प्रकट होणारे नाट्य, प्रत्ययकारी जीवनदर्शन, ग्रामीण वास्तवाचे कलात्मक चित्रण, अन्वर्थक शक्ति, कथेस गती देणारे संवाद, काव्यात्म आशयास साजेशी भाषाशैली, विविध निवेदन पध्दतीचे उपयोजन, अलंकार वैभव, ^{अन्वर्थक} फॅन्सी, डॉटचे कलात्मक उपयोजन, कलात्मक आरंभ-शेवट ही वैशिष्ट्ये आहेत.

या कथासंग्रहात योगायोगाचे उपयोजन, वर्णनातील अस्वाभाविकता हे दोष आहेत.

असे असले तरी, मूल्याविष्कार व ग्रामीण वास्तवाचे प्रखार दर्शन या गुणवैशिष्ट्यांमुळे या कथांशी गुणवत्ता वाढली आहे.

'पाऊस' व 'पाऊस' या द. ता. भासले यांच्या कथासंग्रहाच्या आधारे काही निरीक्षणे नोंदवता येतात.

१) या कथात सामान्य माणूस व त्याचे दुःखा केंद्रस्थानी आहे.

- २) या कथांतून कौटुंबिक भावबंधा, मनुष्यस्वभावातील शहाणपणा व मोठेपणा, परिस्थितीशी टक्कर देणारी वृत्ती या वैशिष्ट्यांचे क्लात्मक दर्शन घडते.
- ३) या कथांतून समाजाच्या छालच्या स्तरातील तसेच उच्चस्तरातील व्यक्तींच्या सुष्ट व दुष्ट प्रवृत्ती सहजपणे आविष्कृत होतात.
- ४) या कथांतील भावानुभाव, व्यक्ती-व्यक्तीतील नाते संबंधावर मनोविश्लेषणाद्वारा प्रकाश टाकतो.
- ५) या कथांत व्यक्तीचित्राबरोबर समूहचित्राचेही दर्शन घडते व त्याचबरोबर ग्रामजीवनातील समूह मनाचेही दर्शन घडते.
- ६) या कथांतील जीवन नाट्य कथी विनोदाच्या अंगाने तर कथी करुणेच्या अंगाने व्यक्त होते.
- ७) या कथांतून ग्रामजीवनातील प्रहार वास्तववाद प्रकट होतो.
- ८) या कथांची शीर्षके जशी उत्सुकता वाढविणारी आहेत तशीच ती अन्वर्थाकही आहेत.
- ९) या कथांतील संवाद कथानकास गती देणारे, मनातला भाव, नाट्यमयता स्पष्ट करणावे आहेत.
- १०) या कथांचा आशय, निवेदन पध्दती, अलंकार, प्रतीके, डॅश डॉट, सामाजिक, सांस्कृतिक संदर्भ, प्रारंभ शोवटाचे क्लापूर्ण आयोजन या वैशिष्ट्यांनी विनटलेला आहे.
- ११) या कथांचे शीर्षकाच्या यथायतिवा काही ठिकाणी अभाव, वर्णनात अचूकपणा नसणे, अलंकाराच्या अर्धपूर्ण आयोजनात

अभाव, योगायोगाचे उपयोजन, वर्णनातील अस्वाभाविकता हे दोष आहेत.

१२) संमिश्र जीवनाचे दर्शन, उदारमतवादी मिस्त्रलपण, नीतिवादी जीवनविषयक दृष्टीकोण, व्यक्तिगत भावानुभावलाश्रमत्या-
समाज जीवनाच्या दृष्टीकोणात वास्तविक प्रश्न व दक्षिण व
विष्कार ही या कथांची आणखी काही महत्त्वाची वैशिष्ट्ये आहेत.

वरील सर्व विवेचनावरून असे म्हणता येईल की, साठोत्तरी मराठी ग्रामीण कथेला द.ता.भासेले यांनी योगदान दिले आहे. साठोत्तरी महाराष्ट्रीय सांस्कृतिक जीवनातील शोषक शोषितांचे ताणलेले संबंध, त्यातून प्रकट होणारा प्रहार वास्तववाद व शोषितांची जीवनमूल्ये जपण्याची धडपड हीच या कथांतून प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षपणे अधोरेखित होते आहे असे दिसते. या वैशिष्ट्यांद्वारा द.ता.भासेले यांनी मराठी ग्रामीण कथेचे द्वितीय विस्तारले आहे असे म्हणावेसे वाटते.

=====